

**Kritik med objektets forrang
at genaktualisere Adornos negative dialektik med Žižek**

Liebst, Lasse Suonperä; Stamer, Naja Buono

Published in:
Sociologisk Årbok

Publication date:
2010

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Andet](#)

Citation for published version (APA):
Liebst, L. S., & Stamer, N. B. (2010). Kritik med objektets forrang: at genaktualisere Adornos negative dialektik med Žižek. *Sociologisk Årbok*, 10(1), 28-55.

mest (lige)gyldige ontologiske sandhed nu er et reduktionistisk argument om, at *alt* er sprogligt konstrueret (se f.eks. Hansen 2005: 397; Dyrberg et al. 2000). Det er denne artikels argument, at det er analytisk produktivt at forkaste denne idealisme: I stedet for at hævde at alt er sprogligt konstrueret, er vores idealisme-skeptiske parole: *Til objektet selv!*

Der er tale om en fremadrettet parole, hvorfor vores ærinde ikke er at gentage den kritik af idealismen og særligt dens konstruktivistiske udformninger, som efter vores opfattelse allerede er fremført af andre (jf. f.eks. Collin 1997; 2002; Wenneberg 2000; Rasborg 2004: 379ff). Hvad der teoretisk er brug for i dag er snarere, at man tager konsekvensen af disse kritikker og fremadskuende formuleringer frugtbare alternativer til det idealistiske tilbagetog fra objektet. Det er netop i dette fremadrettede lys at vi anser det som frugtbart at vende tilbage til Adornos særegne *negative dialektik*, der fastholder muligheden for og den kritiske nærværelse af, at samfundets subjektive (ideale) og objektive (reale) momenter står i et ikke-identisk forhold til hinanden. Hermed insisteres der på, at samfundets objektive moment altså ikke er identisk med subjektets begrebslige konstruktion af det, hvorfor Adorno – med en formulering der er slående relevant for vores idealistiske samtid – ser det som sit afgørende kritisk-emancipatoriske ærinde „(...) to break through the fallacy of the constitutive subjectivity.“ (Adorno 1973).

Problemet er imidlertid, at der ikke er nogen umiddelbar arvtager til den negative dialektik (Wilson 2007: 103ff), der således fremstår noget hengemt – hvis ikke ligefrem glemt af sociologien. Det er ved denne teohistoriske *dead end*, at det er artiklens teoretisk vitaliserende argument, at den slovenske sociolog og filosof Žižeks dialektiske psykoanalyse kan udlægges som den arvtager Adorno aldrig fik. Pointen er hermed ikke, at Žižek blot har en helt analog negativt dialektik, der tildeles objektet forrang; snarere er det vores argument, at Žižek på centrale punkter og med afgørende inspiration fra den franske psykoanalytiker Lacan, tilbyder en reformuleret version af den negative dialektik, der er på teoretisk såvel som social-historisk højde med vores tid. At revitalisere Adorno med Žižek betyder således i dette lacanianske lys, at den kritisk-marxistiske socialfilosofi ikke skal sammenlægges med Freuds behovsteori, sådan som det var tilfældet hos den ortodokse freudianer Adorno, men derimod med Lacans begærsteoretiske formalisering heraf.

Til rekonstruktion af den negative dialektiks begrebslogiske status

Det afgørende ved Adornos negative dialektik er, at ikke-identiteten imellem subjekt og objekt så at sige er udtryk for en 'asymmetrisk' dialektisk relation, idet de

Kritik med objektets forrang At genaktualisere Adornos negative dialektik med Žižek

Lasse Suonperä Liebst og Naja Buono Stamer

Abstract: Nærværende artikel vil i lyset af den idealistiske epistemologiske fremtrædende position i sociologien foreslå, at et fremadrettet brud med denne idealisme kan ske med en tilbagevenden til Adornos negative dialektik. Det frugtbare ved denne særegne dialektik er, hvordan den med en tildeling af forrang til objektet insisterer på ikke-identiteten mellem de subjektive (ideale) og objektive (reale) momenter. Vores tese er, at Žižek kan anses som den teoretiske arvtager Adorno aldrig fik. Således argumenteres der for, at en revitalisering af Adornos negative dialektik og hermed den tidlige Frankfurterskoles kritiske ærinde skal ske med afsæt i netop Žižeks dialektiske psykoanalyse. Ved at placere objektet 'internt' for det symbolsk-sproglige – og ikke 'eksternit' som hos Adorno – er det med udgangspunkt i Žižek muligt at formulere en mere ikke-identisk og derved *mindre* pessimistisk negativ dialektik.

Som noget i sandhed ikke-identisk rykkes objektet desto fjernere fra subjektet, jo mere subjektet 'konstituerer' det (Adorno 1972 [1969]: 192).

Synes det her fyrrer år efter ovenstående påpegning af Adorno ikke rimeligt at spørge, om ikke nutidens sociologi er blevet så fjern fra objektet, at det reelt er tabt af syne? Her tænker vi på den idealistiske drejning, som sociologien har taget gennem de seneste tre årtier, der frakender objektet dets betydning for det sociale. Det dialektiske forhold imellem subjekt og objekt står for skud af den idealistiske opløsning af objektet, hvilket vi ser som produkt af idealismens epistemologiske fællesnævner om, at subjektets erfaring af virkeligheden er en konstruktionsproces. På effektiv vis er det hermed lykkedes idealismen at epistemologisere det ontologiske spørgsmål om, hvad samfund og subjekt er, således at den

to momenter nok er uadskilleligt formidlet af hinanden, samtidigt med at det dog på materialistisk vis understreges, at *objektet har forrang* i denne henseende (Adorno 1973: 182-184). Objektet lader subjektets identifikationer komme i negativt *begrebsligt underskud*, idet objektet trænger sig på, som noget ikke-identisk 'andet' og 'mere' end, hvad det begrebsliggøres som. Således definerer Adorno den negative dialektik som fastholdelsen af, at subjektet aldrig kan opnå identitet med objektet, idet dette med sin forrang modsætter sig fuld identifikation, altså „(...) a dialectics not of identity but of non-identity (...) [that] does not presuppose the identity of being and thought, nor does it culminate in that identity.“ (Adorno 2008: 6). Lad os opsummere denne negative dialektik imellem subjekt og objektet i nedenstående, selvsagt udtrykkeligt heuristiske *figur 1*,² hvor ikke-identiteten netop illustreres som det subjektive moments (S) begrebslige underskud, altså at subjektet ikke er i stand til at identificere det objektive moment (O) totalt:

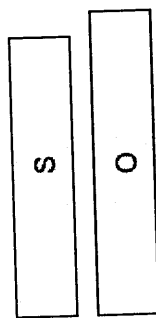

Fig. 1: Adorno, negativ dialektik

Den afbildede diskrepans imellem de to momenter svarer altså til, hvordan objektet qua sin forrang altid allerede er ikke-identisk mere end det subjektive moments identificerende konstitution af det. Eller for nu at sige det så kort som muligt illustrerer figuren den negativt dialektiske ikke-identitet mellem subjektet og objektet, hvor tildelingen af forrang til objektet altså udgør Adornos materialistiske alternativ til idealismens identitetstænkning. I lyset af denne skitsering af Adornos negativt dialektiske ærinde, vil vi argumentere for, at netop Žižeks dialektiske psykoanalyse kan fortolkes som en direkte – ja man fristes i lyset af Habermas' (2001: 150ff) markante brud med Adorno, ligefrem til at sige den måske vigtigste – arvtager og videretænker af Adornos negativt dialektiske arv. Hermed er det altså vores ærinde at godtgøre, hvordan vi – med en omvej om Hegel – ser en lige teoretisk linje imellem Adornos negative dialektik og Žižeks dialektiske psykoanalyse, og i forlængelse heraf vise objektets særegne betydning som grundvilkår for subjektet i Žižeks ontologi, der har teoretisk oprindelse i Lacans tre ordener.

Det skal understreges, at vores argument om det stærke teoretiske slægtskab mellem Adorno og Žižek ikke er noget, hverken Žižek eller litteraturen om ham tager op til systematisk behandling. Således er det karakteristisk, at flere af de væsentligste sekundærbehandlinger af Žižek end ikke nævner Adorno (se f.eks. Johnston 2008; Parker 2004), ligesom der i litteraturen heller ikke findes nogen længere sammenligning af de to. Måske kan Adornos 'fortrængte' betydning for Žižek forklares med en af de sjældne kommentarer til slægtskabet, hvor det påpeges, at Žižek selv forholder sig overraskende tavs herom:

Žižek's open-ended, non-teleological conception of dialectics is undoubtedly indebted – while he rarely acknowledge it – to Adorno, although Žižek pushes much further than him the possibility that Hegel was already proposing such a conception (Butler og Stephens 2005: 357).

Hvad der her antydes er, at Žižeks konception af dialektik minder om Adornos, idet Žižek ligeledes gør op med en forståelse af dialektik som en teleologisk bevægelse mod en positiv syntese. Der peges desuden på, at Adorno og Žižek på trods af denne enighed om, hvordan dialektik bør tænkes, er uenige om, hvorvidt denne dialektiske konception allerede er at finde hos Hegel. Žižeks tavshed om Adorno, der altså har forplantet sig direkte i litteraturen, bundet således på par-doksal vis i en uenighed om, hvorvidt Hegel formulerede den 'ikke-teleologiske' dialektik, de er enige om. Žižek og Adorno konvergerer altså teoretisk i deres divergerende forståelse af Hegels dialektik. Det er vores opfattelse, at denne konvergerende divergens udgør nøglen til at forstå deres fortrængte teoretiske slægtskab. Lad os starte med at se på divergensen.

Adorno (2008: 6-21; 2003: 46; 2001: 144) lægger ikke skjul på, at hans negative dialektik selvsagt står i dyb gæld til Hegel, men at han samtidig har *brudt* med Hegels oprindelige forståelse af dialektik som en dialektisk bevægelse imod en positiv syntese; altså en bevægelse imod en absolut identitet imellem det subjektive og objektive moment, der udraderer enhver ikke-identitet. Mens Adorno (2008: 13ff) således benævner sin dialektik som *negativ*, idet der insisteres på det ikke-identiske forhold imellem subjekt og objekt (jf. *figur 1*), formulerede Hegel ifølge Adorno en *positiv* dialektik, der på trods af, at den lover det modsatte, altid tildeler subjektet forrang på det objektive moments bekostning. Ifølge Adorno går modsigelsen mellem subjekt og objekt for Hegel altid op i en identisk totalitet. Denne udlægning opsummerer Adorno til, at det er Hegels fundamentale antagelse, at momenternes negative modsigelse (altså hvad Hegel betegnede som *negationens negation*) syntetiserer sig i en positiv og derved affirmativ identitet:

(...) be mindful of the fact that you once learnt in arithmetic that a minus number times a minus number yields a plus, or, in other words, that the negation of negation is the positive, the affirmative. This is in fact one of the general assumptions underlying the Hegelian philosophy (Adorno 2008: 14).

Problemet er altså ifølge Adorno, at Hegel følger den regneregul der foreskriver, at minus gange minus bliver plus, mens Adorno med sin negative dialektik insisterer på et negativt resultat. Det er netop her, at Žižek mener, at Adorno regner Hegel forkert, idet Žižeks læsning af Hegel netop åbner op for, at minus gange minus bevæger sig imod et negativt resultat. Således hævder Žižek, at Hegels „logic of the 'negation of the negation' (...) does not entail any kind of return to positive identity.“ (Žižek 1989: 176, jf. også 1993: 9ff). Med denne læsning vender Žižek sig direkte imod Adornos Hegel-reception (Žižek 2008a: xii; 2005a: 26; 2005b: 37; 1999: 76), og formulerer, for nu at blive i dialektikkens sprogbrog, en (anti)tese til Adornos tese om Hegel som en fundamentalt positiv dialektiker:

My thesis (...) is that the most consistent model of such an acknowledgement of antagonism is offered by Hegelian dialectics: far from being a story of its progressive overcoming, dialectics is for Hegel a systematic notation of the failure of all such attempts (...) Hegelian 'reconciliation' is not a 'panlogistic' sublation of all reality in the Concept but a final consent to the fact that the Concept is 'not-all' (to use this Lacanian term) (Žižek 1989: 6).

Med artiklens tese i mente er det slående, hvor negativt dialektisk Žižeks udmelding er her. Særligt afgørende er Žižeks understregning af, at dialektikken mellem subjekt og objekt ikke lader sig ophæve i en modsigelsesfri identitet. Begrebet kan, som Žižek påpeger, ikke indbefatte alt (*not-all*); der er altid en 'rest', der står tilbage, og dette svarer efter vores opfattelse præcis til Adornos negativt-dialektiske pointe om det ikke-identiske. Eller som Žižek andetsteds påpeger det med noget, der lyder som en parafrasering af Adorno: „Subjektet korrelerer med objektet, men på en negativ måde – subjektet og objektet kan således aldrig 'mødes'.“ (Žižek 2001: 65).

Selvom vores ærinde i det ovenstående har været at vise, hvordan Adorno og Žižek har et tavst men ikke desto mindre tæt teoretisk slægtskab, er dette ikke ensbetydende med, at de to teoretikere overlapper helt – at de vitterligt står i et identisk forhold til hinanden. Pointen med at vise, at Adorno og Žižek befinder sig på samme negativt dialektiske grund – at de befinder sig inden for samme paradigme – er at gøre det muligt at diskutere Žižeks dialektiske psykoanalyse som et

ikke-inkommensurabelt korrektiv til Adornos negative dialektik. Det er netop disse korrektiver, som vi skal se på i det følgende, og som det er vores opfattelse, anviser vejen til en revitaliseret kritisk teori. Den rekonstruktion af Adornos negative dialektik vi hermed lægger op til vil trinvis følge Lacans tredelte ontologi – det Symbolske, det Reelle og det Imaginære – for i forlængelse heraf at diskutere de psykoanalytiske begærs-teoretiske implikationer for en kritisk teori.

Den symbolske orden: Begreb, bevidsthed og sprog

Som skitseret ovenfor fokuserer Adorno på de kritiske betingelser for subjektets erfaring; han vil forkaste ideen om en 'konstituerende' – eller om man vil: konstruerende – subjektivitet, med en fastholdelse af, at at objektet altid allerede er ikke-identisk andet og mere end, hvad det identificeres som. Det må her understreges, at det negativt dialektiske erfaringsbegreb som Adorno hermed knytter an til har en *bevidsthedsteoretisk* karakter, hvorfor hans kritiske overvejelser om subjektets mere eller mindre identiske identifikationer af objektet skal forstås i dette lys. Det bevidste subjekt mediering og hermed potentielt 'regressive suspension' af objektet sker altså med tænkningens identifikationer som medium. Adornos bevidsthedsteoretiske antagelse er således, at „[t]o think is to identify“ (Adorno 1973: 5), sådan, som det uddybes således: „We can see through the identity principle, but we cannot think without identifying. Any definition is identification.“ (Adorno 1973: 149, se endvidere O'Connor 2000: 10ff).

Hvad der understreger denne bevidsthedsteoretiske karakteristik af Adorno er, hvordan Habermas reformulerer den kritiske teori *kommunikationsteoretisk* i direkte opposition til Adorno og den tidlige Frankfurterskoles bevidsthedsteoretiske orientering. Habermas er således korrekt i sin kritiske påpegnelse af, hvordan „(...) by way of his Negative Dialectics, Adorno tries to circumscribe what cannot be presented discursively.“ (Habermas 1987: 68). Det er netop i dette lys, at Habermas' mål bliver at reorientere Frankfurterskolen fra et bevidsthedsteoretisk (og i denne forstand subjektivt orienteret) fokus til en intersubjektivt funderet kommunikationsteori, hvorved samfundskritik ej mere skal udgå fra subjektets ikke-identiske erfaringer af objektet, men fra de fornuftspotentialer, der kan udledes af den intersubjektive diskurs om objektet (Habermas 1982: 30; Müller-Doohm 2004: 290-293; Stamer og Liebst 2007).

Lad os bruge denne overvejelse om forskellen in mellem Adorno og Habermas som springbræt til at indkredse Žižeks lacanianske forståelse af sproget, eller hvad han med Lacan betegner *den Symbolske orden*. Den afgørende ontologiske poin-

te med den symbolske orden er, at virkeligheden *som regel* er en sproglig-social konstruktion. Som vi skal vende tilbage til nedenfor, er det dog så at sige 'den ikke-identiske undtagelse, der bekræfter konstruktionens regel', som særligt interesserer Žižek, og hermed også os (jf. Bjerg 2008: 22-24). Hvis vi dog alligevel tillader os at se isoleret på den symbolske orden (og altså væk fra det afgørende objektive moment, der altid allerede medierer denne), fremstår virkeligheden som en sproglig-social konstruktion, som vi mener i denne forstand kan forstås som ækvivalent til Adornos subjektive moment. Her er fokus blot forskudt fra bevidsthedens til sprogets identifikation, eller slet og ret: til sprogets sociale konstruktion af virkeligheden. Den sociale konstruktivisme som den lacanianske symbolske orden isoleret set implicerer fremgår klart i følgende citat:

The symbolic order, society's unwritten constitution, is the second nature of every speaking being; it is here, directing and controlling my acts; it is the sea I swim in; yet it remains ultimately impenetrable – I can never put it in front of me and grasp it (Žižek 2006: 8).

Hvad der endvidere kan udledes af citatet er, at denne konstruktivisme har en *strukturel* karakter. Således er det karakteristisk, at Žižek i forlængelse af Lacan omtaler den symbolske orden som 'samfundets uskrevne konstitution', hvilket knytter an til Levi-Strauss' (1971) strukturalistiske forståelse af slægtskabsrelationer reguleret af en underliggende 'social grammatik'. Den symbolske orden er i denne forstand ensbetydende med den sproglige Lov, der regulerer de sociale relationer og hermed er mulighedsbetingelsen for samfundets orden. Formuleret mere koncist er sprogets grammatiske strukturer og den symbolske ordens sociale Lov sammenfaldende. I lyset af denne strukturalistiske pointe er det dog vigtigt at understrege, at Lacans strukturalisme har en mere 'flydende' karakter end Levi-Strauss', der betoner slægtskabsforholdenes universelle og i denne forstand 'fastfrosne' karakter (Hastrup 2007: 317). Derfor er det Lacans (2006a: 681) pointe, at sproget er et grundlæggende ufrat medium, hvis flydende betegnelse fikses autoritativt: „(...) *discourse itself is in its fundamental structure 'authoritarian'* (...) Out of the free-floating dispersion of signifiers, a consistent field of meaning emerges through the intervention of a Master Signifier.“ (Žižek 2008b: 118-119). I denne forstand garanterer den symbolske ordens Lov gennem den sproglige henvisning til Mesterbetegnerens autoritet. Denne henvisning sker netop på det tidspunkt i samtalen, hvor begrundelserne hører op – hvor det rationelle argument ikke længere slår til – og hvor én „(...) for at stoppe den uendelige regres, bliver nødt til at sige, 'Det er sådan, fordi jeg siger det!'“ (Žižek 2008c: 66, se endvidere Evans 1996: 62, 119).

Lad os understrege denne autoritative karakter ved den symbolske orden, qua Mesterbetegnerens fiksering af sproget, ved at sammenligne denne konception med Habermas' forståelse af kommunikation, der modsat fastholder sprogets anti-autoritære fornuftspotentialer. Den kommunikative rationalitet rummer således muligheden for, at det bedre arguments 'tvangsfrie tvang' kan udgøre en fornuftig og i denne forstand emancipatorisk modvægt til enhver form for autoritativ indgriben i og kolonisering af livsverdenen (se f.eks. Habermas 1989: 194-196). Det synes klart, at denne habermasianske sprogforståelse står i skarp kontrast til Lacans sprogforståelse, der med introduktionen af Mesterbetegneren netop lader sproget hvile på en autoritativ grund. Sproget har ikke en anti-autoritær tvangsfri tvang, men er netop betinget af den autoritære tvang selv:

(...) the Master signifies, the signifier of the symbolic authority founded only in itself (...) is strictly transcendental (...). Lacan's position is therefore the very opposite of that of Habermas according to whom the inherent pragmatic presuppositions of a discourse are 'nonauthoritarian' (Žižek 2008b: 119).

Subjekterne har ikke, som Habermas hævder det, *magten* til at etablere en rationel konsensus, idet subjektet som indtrædt i den symbolske orden, altid er præget af en vis portion *afmagt*. Her kan man blot tænke på psykoanalysens insisteren på, at subjektet aldrig helt er 'herre i eget hus', idet det ubevidste gestalter sig i sproget i form af fejlreaktioner og fortællelser (Freud 1973: 18ff; Rösing 2005: 106-110). Med denne pointe finder vi os ved et helt afgørende aspekt ved den žižek-lacanianske psykoanalyse, nemlig at subjektet altid allerede indtræder 'mangelfuldt' i den symbolske orden. Subjektet er aldrig fuldt identisk – er altid *not-all* – hvorfor det altid må døje med oplevelsen af ikke at være et 'helt' eller et 'fuldendt' Jeg. Den symbolske ordens sproglige konstruktioner glider os altså altid af hænde, hvilket er en konsekvens af sprogets ikke-identiske underskud med objektet. Som vi skal se i artiklens sidste del, er det endvidere denne ikke-identitet, der vækker subjektets begær efter at bryde dialektikken og i denne forstand etablere en fuld identitet.

Den Reelle orden: Imellem ekstern og intern negativ dialektik

Den afgørende implikation ved Adornos og Žižeks negative dialektik er altså betragtningen om, at subjektet aldrig har total identitet med objektet. Eller for nu at formulere det i lyset af vores 'sproglige vending' af Adorno, stemmer sprogets

begreb aldrig helt overens med det objekt, der søges sat på begreb. Objektet har altid allerede en ikke-identisk rest, som begrebet famler ud efter. I denne forstand er Žižek og Adorno enige om, at sprogets motor såvel som den menneskelige kulturs mest grundlæggende udviklingstræk, er det *aldrig fuldt realiserbare* forsøg på at etablere identitet med det objekt, der bestandigt truer med at traumatisere den symbolsk ordnede konstruktion af realiteten (Žižek 1989: 5; Adorno 1973: 149).

Når Žižek taler om den symbolske ordens ikke-identitet med objektet, anvender han det lacanianske begreb om *det Reelle* eller *den Reelle orden*, som vi anser for et analogt begreb til Adornos konception af objektet. På trods af den tætte begrebslighed imellem Adornos 'objekt' og Žižeks 'Reelle' er der dog mindst én afgørende forskel imellem de to begreber. Denne lader sig indgrænse i lyset af nedenstående citat, hvor Žižek beskriver, hvordan den symbolske orden konstrueres i sprogets forsøg på at håndtere den indre umulighed, som det Reelle udgør for den symbolske orden:

The crucial dimension of the Lacanian concept of the Symbolic is this logical priority, the precedence of the (empty) place with respect to the elements that fill it: before being a collection of 'symbols', bearers of some 'signification', the Symbolic is a differential network structured around an empty, traumatic place [altså det Reelle] (Žižek 2005b: 45).

Dette er efter vores opfattelse netop Žižeks lacanianske version af Adornos negative dialektik: Den symbolske orden er aldrig identisk med det Reelle, idet dette altid allerede står i et umuligt, ikke-identisk forhold til sproget. Det Reelle er lige som Adornos objekt det symbolskes ikke-identiske grænse. Således fremstår det Reelle som det udifferentierede, den uformelige ubestemthed, som vores symbolske koncepter og begreber ikke kan omslutte. I den sociale konstruktion af virkeligheden er det Reelle altså netop dét, der stritter imod den skelsættende og betydningskabelse som karakteriserer den symbolske orden, hvorfor det Reelle fremstår som et kaos uden orden og mening.

I den socialt konstruerede virkelighed trænger det Reelle, præcis som det var pointen med Adornos objekt, sig på, som det ikke-identiske 'mere', der ej lader sig symbolisere, intendere eller socialt konstruere som identisk. Som Hyldgaard (2007: 86) på slående adornoiansk vis siger, er pointen med det Reelle netop en *materialistisk* insistens på den manglende identitet mellem begreb og ting; at sproget støder på det Reelle som en symbolsk umulighed. Det Reelle viser sig altså som „(...) the rock upon which every formalization stumbles“ (Žižek 1989:

172), hvilket af objektet opleves *traumatisk* og derfor er forbundet med betydelig angst. Når det Reelle trænger sig på, eroderes virkelighedens symbolske meningsfuldhed – mennesket mister sin begrebslige kontrol – hvilket er urovækkende og angstprovokerende (Žižek 2005c: 241; Evans 1996: 159-161).³ Hvad der i denne direkte sammenligning mellem Žižeks Reelle og Adornos objekt er afgørende, er imidlertid *hvor* dette ikke-identiske moment placeres i forhold til den symbolske orden. Hvad man skal hæfte sig ved, er nemlig hvordan Žižek forstår det Reelle som et 'internt' ikke-identisk moment ved sproget; den symbolske orden medieres af det Reelle indefra, idet sproget som citatet fra før understreger, strukturerer sig 'rundt om' det Reelle. Andetsteds formulerer Žižek dette forhold imellem det symbolske og Reelle endnu mere præcist: „(...) the Lacanian Real is strictly *internal* to the Symbolic: it is nothing but its inherent limitations, the impossibility of the Symbolic fully to 'become itself'“ (Žižek 2000a: 120).

Her adskiller Žižek sig efter vores opfattelse afgørende fra Adorno, idet Adorno netop synes at operere med en opfattelse af objektet som et 'eksternt' moment i forhold til subjektets sproglige identifikationer. Subjektets begrebsanvendelse forstås af Adorno som en 'rækken-identificerende-ud-efter' det objekt, der befinder sig eksternt for subjektets bevidsthed. Karakteristisk for denne forståelse er Adornos beskrivelse af identifikation som en 'falsk projektion' (Horkheimer og Adorno 1995: 262), hvorved der netop associeres til en henkastning af et falsk begrebs-billede ud på et eksternt objekt, som i sandhed er noget andet, end projektionen gør det til. Det er sådanne associationer, som Adorno knytter an til i følgende citat, der problematiserer, hvordan subjektets identificerende idealisme tendentielt afskærer sig fra at erfare det eksterne livs processer; det eksterne objekts mediering af subjektet:

Human beings, individual subjects, are under a spell now as ever. The spell is the subjective form of the world spirit, the internal reinforcement of its primacy over the external process of life (Adorno 1973: 344).

Sammenligningen af Adorno og Žižek aftegner altså et billede af to stærkt beslægtede, men dog forskellige formuleringer af negativ dialektik. Lad os for klarhedens skyld vende tilbage til vores illustration af Adornos negative dialektik (*figur 1*), hvor vi nu kan præcisere objektet som et eksternt moment, som subjektet forsøger at få det sproglige begreb til at gå identisk op i. I sammenligning hermed har vi i nedenstående *figur 2* illustreret Žižeks lacanianske konception af forholdet imellem det symbolske og det Reelles interne mediering ved at lade objektet 'flænge' eller umuliggøre den sprogligt-symbolske orden:

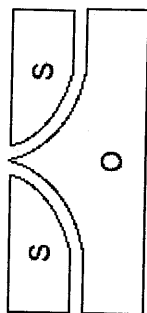

Fig. 2: Žižek, 'intern' negativ dialektik

Hvad vi foreslår er, at denne forskel mellem Adorno og Žižek opsummeres til, at førstnævnte opererer med en *ekstern* negativ dialektik, mens Žižek ved at placere det Reelle i den symbolske ordens indre, opererer med *intern* negativ dialektik. Der er her tale om en forskel med flere vidtrækkende implikationer, der alle udgår fra, at den žižekske (re)formulering af det Reelle som et internt moment betyder, at det dialektiske forhold imellem subjekt og objekt står i et mere negativt – altså et mere ikke-identisk – forhold til hinanden, end det er tilfældet med Adornos eksterne konception.

Argumentationen herfor tager afsæt i følgende citat af Žižek, hvor det påpeges, at konsekvensen af at placere objektet internt for subjektet, er at „(...) symbolization ultimately always fails, that it never succeeds in fully 'covering' the Real, that it always involves some unsettled, unredeemed symbolic debt.“ (Žižek 2005c: 241). Det er netop denne manglende mulighed for, at sproget symbolisk kan dække det Reelles flange internt i den symbolske orden, som figur 2 illustrerer. Det understreges således udtrykkeligt, at sproget hermed *aldrig* formår at etablere identitet med det Reelle – aldrig formår at konstruere dette sprogligt-socialt – hvorfor den symbolske orden og det Reelle ifølge Žižek altid allerede står i et ikke-identisk forhold. Det Reelles flange i det symbolskes hjerte kan aldrig tildekkes af sproget, selvom der på ideologisk vis kan gøres forsøg herpå, som vi skal se i det næste. I denne forstand kan der aldrig opnås total identitet med objektet, hvorfor det Reelles ikke-identiske flange i den symbolske orden ifølge Žižek er et ontologisk grundvilkår.

Her adskiller Žižeks reformulerede negative dialektik sig fra Adornos, hvis opgør med idealismen skal ses i lyset af, at en total identitet faktisk er en fatal mulighed for Adorno. Hans pessimistiske diagnose over moderniteten nærer sig netop ved den ideologikritiske opfattelse af, at vi vitterligt lever i et samfund, hvor *alt* er identisk; hvor enhver ikke-identitet ved objektet er tabt for subjektets erfaring hvorved det nu ikke mere er muligt at tænke den kvalitativt nye og derved kritiske tanke. Vores argument er altså, at netop *for*di objektet placeres eksternt for subjektet, kan objektet og det ikke-identiske tabes fra erfaringens rækkevidde, når

den idealistiske konstruktion af objektet bliver tilstrækkelig total. Når idealismens falske projektion på det eksterne objekt bliver tilstrækkelig stærk, fuldbyrdes den sproglige 'tildækning' af objektet, som Žižek, ved at placere objektet internt for det symbolske, anser som en umulighed. Lad os illustrere denne trinvis fatale mulighed for, at subjektet opnår total identitet med objektet – altså at sproget lykkes med at dække det Reelle – således:

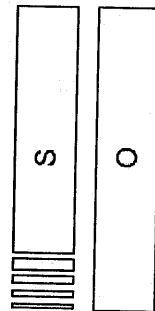

Fig. 3: Adorno, ideologi

Adornos eksterne konception af den negative dialektik åbner altså op for, at subjektet og objektet kan syntetisere sig i en *falsk* men ikke desto mindre *fuldbragt* identitet, der suspenderer det ikke-identiske, hvilket Žižeks interne konception netop ikke anser for en ontologisk mulighed. Som Adorno (2000: 51) påpeger, stiller det herskende borgerlige samfund sig således *per se* idealistisk i vejen for at gøre sig sådanne ikke-identiske erfaringer, idet denne samfundsmæssighed ganske enkelt „(...) no longer permits such experience.“ (Adorno 2000: 51). For Adorno har erfaringen af det ikke-identiske ved objektet – i lyset af dette erfaringstab – karakter af en normativ epistemologi, og altså ikke et ontologisk grundvilkår sådan som det er tilfældet for Žižek.⁴ Med denne adornoianske forståelse af, at det faktisk er muligt, at subjekt og objekt opnår en realiseret falsk identitet, nærmer vi os spørgsmålet om ideologi: Idet en sådan identitet ifølge Žižek er en ontologisk umulighed, tildeles det ideologiske hos ham ny afgørende funktion, og det er denne principielle forskel mellem Adornos og Žižeks ideologibegreber, som vi skal se nærmere på nu.

Den imaginære orden: At tælle til begrebet ideologi

Den efter vores opfattelse afgørende forskel imellem Adornos og Žižeks ideologibegreber kan opsummeres til, at Adorno tæller til to, mens Žižek tæller til tre. Lad os starte med at tælle til to med Adorno. Hvad der her skal optælles er hans to dialektiske momenter, subjekt og objekt, som det netop er muligt for ham at optælle

til et ideologibegreb. Ideologi er således for Adorno, når de subjektive og objektive momenter negative dialektik brydes, hvorved de står i et positivt identisk forhold, sådan som *figur 3* illustrerede det og som Adorno påpeger: „Ideology lies (...) in the implicit identity of concept and thing, an identity justified by the world even when a doctrine summarily teaches that consciousness depends on being.“ (Adorno 1973: 40). I dette lys vedkender Adorno sig den marxistiske opfattelse af, at ideologien er sandhedens antitese; ideologien maskerer netop med sin falske fremtrædelse samfundets objektive og i den forstand *sande* væsen, hvilket det altså er den kritisk-dialektiske teoris opgave at genrejse muligheden for at erfare. Således vedkender Adorno (2006: 119) sig også den udkældte marxistiske opfattelse af, at ideologien sætter sig igennem som en *falsk bevidsthed*, hvor subjektets erfaring af objektet reduceres til det falske postulat om dette (Adorno: 2006: 140).

Sådan tæller Adorno til to, hvordan tæller Žižek da til tre? Lad os starte med at tælle til to, hvilket Žižek gør på samme måde som Adorno: Den symbolske orden og den Reelle orden kan som vi har argumenteret for ses som to reformulerede, men ikke desto mindre analoge begreber til Adornos to begreber om subjekt og objekt. Som vi allerede har antydnet, mener Žižek dog ikke, at den symbolske orden har de ideologiske konsekvenser, som det er tilfældet hos Adorno, idet denne orden altid allerede er ikke-identisk flænget af det Reelle. Den symbolske orden er som følge af sin interne ikke-identitet ude af stand til at tilbyde den total-ideologiske tildækning af det Reelle, der er Adornos mareridt. Som teoretisk konsekvens heraf tilskriver Žižek således ideologien dén funktion at maskere den sociale konstruktions indre, Reelle umulighed:

(...) reality itself is never fully constituted, and that (...) is what ideological spectral fantasies try to mask. Not some positive reality but precisely the fact that what we usually call in sociology the 'social construction of reality' always fails (Žižek 2005d: 81).

For at forstå den ideologiske nødvendighed af denne maskering af det Reelles interne flænge af den symbolske orden må vi huske på, at det ifølge Žižek er forbundet med betydelig traumatisk angst at blive konfronteret direkte med det Reelle. Det er kun muligt at opretholde en ikke-traumatiseret social realitet i kraft af ideologiernes tildækninger, hvilket Žižek netop understreger med påpegningsen af, at (...) „ideology" is the 'self-evident' surface structure whose function is to conceal the underlying, 'unbalanced', 'uncanny' structure" (Žižek 2008d: 106). Lad os illustrere denne ideologiske tildækning af den Reelle flænge i det symbolske, i følgende udbygning af den žižekske figur:

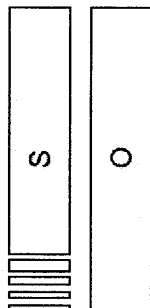

Fig. 4: Žižek, ideologi

I et i *figur 4* står således for 'Ideologi', men også for den sidste af de tre lacanianske ordner, den *Imaginære orden*, som Žižek netop udleder sit ideologibegreb fra (Bjerg 2008: 16). Det er således med denne tredje orden, at Žižek optræller sit ideologibegreb. Det imaginære ved ideologien skal i forlængelse af Lacan forstås som subjektets begærende *fantasier* om at overkomme flængen i den symbolske orden, hvilket ofte kommer til udtryk i billeder – man fristes til at sige: glansbilleder – hvor subjektet fantasierer om en hel symbolsk orden uden det Reelles traumatiske flænge (Žižek 2008d: 6; Rösing 2007: 33; Evans 1996: 82).

Med introduktionen af dette imaginært baserede ideologibegreb nærmer vi os den måske mest afgørende forskel imellem Adornos og Žižeks forståelse af ideologi. Som vi husker var det afgørende for Adorno, at ideologien forstås som en *falskhed*, altså en fremtrædelse, der skjuler samfundets objektivt sande væsen, som det derfor er en kritisk teoris opgave at afdekke. Det er netop denne adornoianske forståelse af ideologien som en falsk fremtrædelse, som Žižek lægger afstand til. I stedet er det hans argument, at ideologien er *forudsætningen for*, at vi overhovedet kan opretholde en virkelighed:

Ideology is not a dreamlike illusion that we build to escape insupportable reality; in its basic dimensions it is a fantasy-construction which serves as a support for our 'reality' itself: an 'illusion' which structures our effective, real social relations and thereby masks some insupportable, real, impossible kernel (...): a traumatic social division that cannot be symbolized (...). The function of ideology is not to offer us a point of escape from our reality but to offer us the social reality itself as an escape from some traumatic, real kernel (Žižek 1989: 45).

Det afgørende ved ideologier er altså hverken, at de tilbyder en flugt fra eller udgør en falsk repræsentation af virkeligheden, men derimod at ideologier ved at maskere den symbolske ordens traumatiske flænge, er den sociale virkeligheds *sine qua non*. Det analytisk interessante ved ideologier er således ikke, at de mis-

repræsenterer virkelighed i form af falsk bevidsthed (som det netop er Adornos pointe), men at denne falske bevidsthed snarere er selvsamme sociale realitets støtte; virkeligheden er således ifølge Žižek *ideologisk forankret*. „Ideological is not the 'false consciousness' of a (social) being but this being itself in so far as it is supported by 'false consciousness'." (Žižek 1989: 21).

Det er altså afgørende, at Žižeks ideologibegreb foretager et markant teoretisk sporskifte i forhold til Adornos, når han reformulerer objektet fra et eksternt til et internt negativt dialektisk moment. Dette sporskifte bliver om muligt endnu mere udpræget med Žižeks præcisering af, hvordan hans forståelse af ideologi netop implicerer en præcis omvendning af forholdet mellem internalitet og eksternalitet:

(...) ideology is the exact opposition of internalization of the external contingency; it resides in externalization of the result of a inner necessity, and the task of the critique of ideology here is precisely to discern to the hidden necessity in what appears as a mere contingency (Žižek 1994: 4).

Adornos ideologibegreb kan netop formuleres som subjektets internalisering af samfundets eksterne objektivitet, hvis falske repræsentation hermed affirmativt godtages som en sand nødvendighed, på trods af samfundets kontingente status. Når Žižek i stedet placerer det Reelle internt for den symbolske orden, vendes Adornos ideologibegreb på hovedet, hvorved det ideologiske består i subjektets eksternalisering af sin egen interne nødvendighed – altså det Reelles traumatiske flænge – der hermed mis kendes som et kontingent produkt af eksterne omstændigheder. Ideologien handler altså om distancering til det Reelt-traumatiske moment internt for den symbolske orden, ved at subjektet forestiller sig at traumet skyldes eksterne tilfældigheder, hvorved det er muligt at opretholde et fantasmatisk-ideologisk billede af den symbolske orden som hel. Ideologikritikkens centrale opgave bliver hermed at problematisere subjektets ideologiske forveksling af det Reelles interne traume med en ekstern årsag (Žižek 1994: 6). Lad os illustrere forskellen på Žižek og Adornos ideologikritiske ændringer med nedenstående figur 5:

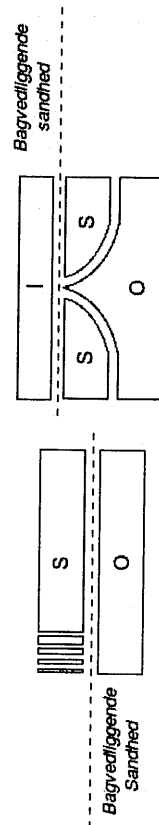

Fig. 5: Ideologi og sandhed

Det afgørende er her, at ideologikritikken ifølge Žižek således ikke, som det er Adornos argument, skal påvise det eksterne objekts sande væsenstatus, som subjektet internaliserer falskt. For Adorno er der en bagvedliggende internaliserende sandhed – med stort S – som det er ideologikritikkens opgave at fremdrage og kritisere. For Žižek træder spørgsmålet om objektets eksterne sandhed bogstaveligt talt i baggrunden, idet hans ideologikritiske ændring er at problematisere den ideologiske fantasi om, at en sådan ekstern bagvedliggende sandhed om samfundet overhovedet eksisterer (Žižek 1994: 7; Laustsen 1998: 4). For Žižek er sådanne bagvedliggende sandheder således placeret på det fantasmatisk-imaginære niveau, hvorved Adornos ideologikritiske ændring om at afdække samfundets væsens-Sandhed må kritiseres som en ren ideologisk manøvre!

Psykoanalysen Revisited: Sneflen, subjektet og begæret

Allerede hos den tidlige Frankfurterskole var argumentet for at trække på psykoanalysen dennes evne til at forklare *hvorfor* ideologier virker – altså hvorfor arbejderklassen handler imod dens objektive interesser, som det er Adornos ideologikritiske spørgsmål. Med den žižekianske reaktualisering af den kritiske teori fastholdes psykoanalysen som havende den teoretiske forklaring på ideologiers virke. Den måske mest grundlæggende teoretiske forskel mellem Frankfurterskolens og Žižeks Ljubljanskoles forståelse af psykoanalysen er, som Laustsen (2005: 199) påpeger, imidlertid deres hhv. freudianske behovsteori og lacanian-ske begærsteori. For Laustsen bliver det dog blot ved konstateringen, mens vi i det nedenstående vil give en uddybende forklaring på, hvad der ligger til grund for denne forskel. En forståelse heraf må efter vores opfattelse ske i lyset af en nærmere afklaring af subjektets relation til objektet. Hermed knytter vi an til diskussionen om den interne eller eksterne negative dialektik, som vi omtalte foroven. Med denne dialektiske skelnen in mente vil vi lade behov-begærs diskussionen tage afsæt i den fabel om sneflen, som opsummerende afslutter *Oplysningens dialektik*:

Intelligensens vartegn er sneflens følehorn, 'det følede ansigt', hvormed den, om man ellers kan tro Mefistofeles, også lugter. Når følehornet møder modstand, trækkes det straks tilbage i kroppens beskyttede hætte, det bliver atter ét med det hele og vover sig først tvende frem igen som selvstændigt. Hvis faren endnu er til stede, forsvinder det på ny, og der går længere mellem gentagelserne af forsøget. Det åndelige liv er i sin vorden uendelig sart. Sneflens

sans er afhængig af musklen, og muskler bliver slappe, når deres muligheder for at spille indsnævres (Horkheimer og Adorno 1995: 346).

Læren ved fæblen er, at sneglen som følge af angsten for den ydre natur, ikke gør sig erfaringer af omverdenens *eksterne* objekter. Den bliver derfor et billede på, hvordan subjektet ikke formår at realisere sin oplyste intelligens – den er med Horkheimer og Adornos ord slet og ret blevet dum. Den tør ikke bevæge sig uden for og mister til sidst selve evnen til at være et intelligent og kritisk væsen. Angsten for objektet slår altså ud i en idealistisk forudmet selv-tilstrækkelighed, hvor subjektet billedligt talt trinvis mister den muskulære evne til overhovedet at gøre sig intelligente erfaringer af den eksterne natures objekter.

At give objektet forrang var som sagt Adornos negativt dialektiske tilskyndelse. Subjektet skal vise den ydre verden æstetisk sensibilitet – følehornene skal rækkes sensitivt-følede og gribende 'ud efter' verdens objekter – uden at objektet gøres usensitivt-identisk med subjektets begreb. Sådan går det imidlertid ikke: Subjektet slutter sig i stedet beskyttende om sig selv, hvorved det dumt identificerende holder den ydre verdens ikke-identiske objekter stangen. Som det er læren i *Oplysningens dialektik*, slår denne fremmedgørelse fra den eksterne natures objekter dialektisk om i subjektets fremmedgørelse fra sin egen natur. Det betyder i sneglens tilfælde, at den muskulære svaghed sætter sig i hele sneglens krop, som "(...) organernes indskrumpning på grund af rædslen." (Horkheimer og Adorno 1995: 346, se også: 80f). Det er altså denne indskrumpning af organerne – herunder det potente af slagsen, der ligesom musklerne nu kun er slapt – der i Adornos reformulering af Freuds (1983: 44; 1998: 18) oprindelige tese om kulturens byrde betyder, at mennesket bliver fremmed fra sine egne naturlige, driftsmæssige behov.

Det er netop her, at en lacaniansk optik vil fortolke fæblen om sneglen anderledes begærsteoretisk. Afsættet for Lacan er, at objektet ikke er noget, som subjektet står i et *eksternt* negativt dialektisk forhold til, men derimod et *internt* moment ved subjektet selv. Subjektet er således betegnet ved ikke at være en helhed – ved aldrig at være symbolsk selvtilstrækkelig – men ved at være konstitueret om det Reelles flænge i det symbolske. Det er netop dette gab i det symbolske, som Lacan har blik for, idet vi med denne Reelle brist i subjektet – som altid indfinder sig, når vi indtræder i den symbolske orden – finder kilden til begæret (Žižek 2005b: 53). I stedet for sneglens følehorn og dens sansning af den eksterne objekts-verden, er det altså sneglens *tomme* sneglehus, der er interessant for en lacaniansk analyse. Således er det ikke tilfældigt, at Žižek i forklaringen på subjektets interne gab også tager en snegle-metamorfe i anvendelse, men netop fokuserer på sneglehusets indre

tomhed: „There is never a body which fully fits its shell.“ (Žižek 2008e: xvii). Subjektets begær drejer sig altid om at håndtere denne intern-traumatiske mangel – det Reelle hulrum – som altid allerede gaber traumatisk tomt midt i subjektets indre. Subjektet er for Lacan aldrig et helt S, men altid allerede mangelfuldt eller *spærret*, sådan som Lacan formalt noterer det: $\$$. Žižek opsummerer det således:

(...) there is a certain leftover which cannot be integrated into the symbolic universe, an object which resists subjectivization, and the subject is precisely correlative to this object. In other words, the subject is correlative to its own limit (...) it is the name of the void which cannot be filled out with subjectivization: the subject is the point of failure of subjectivization (that's why the Lacanian mark for it is $\$$) (Žižek 2005e: 254).

Sneglehuset kan altså aldrig udfyldes af det snegle-subjekt, der bange og lammet har trukket sig tilbage fra den ydre verden. Der vil altid være et hulrum eller et gab, og det er lige præcis dette, der konstituerer subjektet: Subjektet er korrelat til objektet. Mens Adorno altså forstår subjektet som et selv-identisk 'S', der fremmedgøres fra den eksterne verdens objekter, anser Lacan denne fremmedgørelse som et internt moment ved subjektet selv, idet han netop forstår '\$' som konstitueret omkring den Reelle flænge internt for subjektet. Forskellen er med andre ord, om objektet anses som et internt dialektisk moment ved sneglen, eller om sneglen, som følge af sin angstfulde retræte ind i sit trygge idealistiske hus, fremmedgøres fra verdens eksterne objekter. I dette lys synes det, med henvisning til Leebs (2008: 357) tvivlsomme argument om, at Adorno opererer med et ikke-identisk subjekt (et begreb som Adorno aldrig selv tager i ed), mere korrekt at karakterisere den lacanianske forståelse af subjektet som genuint ikke-identisk: Det spærrede subjekt, $\$$, er netop qua dets konstitution om det ikke-symboliserbare Reelle objekt et ikke-identisk subjekt.

Den afgørende begærsteoretiske pointe er nu, at det ikke-identisk flængede subjekt retter sit begær efter objektet – det såkaldte lille objekt *a* – med den fantasmatiske forhåbning, at netop det objekt kan fuldbyrde subjektets identitet som S. Altså at lille objekt *a* er det som subjektet mangler for at blive et 'hel' nydende subjekt. Formaliseret beskriver Lacan (2006b: 653) denne sammenhæng $\$ \rightarrow a$, hvilket altså skal læses som det spærrede subjekts ($\$$) begær efter ($\rightarrow$) et lille objekt (*a*), sådan som Žižek opsummerer det nedenfor:

The 'impossible' relationship of the subject to this object the loss of which constitutes the subject is marked by the Lacanian formula of fantasy: $\$ \rightarrow a$.

Fantasy is then to be conceived as an imaginary scenario the function of which is to provide a kind of positive support filling out the subject's constitutive void (Žižek 2005e: 254).

Lad os illustrere denne pointe om subjektets begær efter objektet gennem en sidste udbygning af Žižek-Lacan-figuren. I figur 6 kan vi således se, hvordan subjektet er konstitueret omkring sin egen mangel, som følge af dets internt dialektiske forhold til det Reelle objekt. Subjektet er på dialektisk vis penetreret af objektets negative gab, og denne negativitet er hermed forudsætningen for subjektets positive eksistens, som det spærrede subjekt: $\$$. Det er denne ikke-identiske karakter ved subjektiviteten, som foranlediger begæret efter det såkaldte lille objekt a :

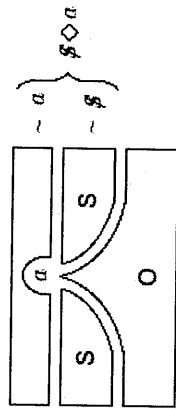

Fig. 6: Žižek, ontologi & begær

Endvidere skal man hæfte sig ved, at det objekt, a , der er objekts-årsag til subjektets begær, er placeret i gabet mellem ordenerne, men så at sige indskapsles af den imaginært-ideologiske orden. Pointen er, at det er den ideologiske fantasi, der udpeger dette eller hint objekt som begærets objekts-årsag. Begæret er altid socialt medieret; det må så at sige konstrueres eller læres socialt, hvilket netop sker igennem de kollektive fantasmatiske-imaginære forestillinger: „It is only through fantasy that the subject is constituted as desiring: *through fantasy, we learn how to desire.*“ (Žižek 1991: 6; jf. også Žižek 2005f: 280).

Med denne pointe om at begærets objekts-årsag læres fantasmatisk-imaginært, befinder vi os ved Žižeks helt afgørende forståelse af sammenhængen mellem begæret og ideologier. Lad os huske tilbage på, at ideologi ifølge Žižek (1989: 45) *ikke* er et slør, der får virkeligheden til at fremstå som en falsk fremtrædelse. Derimod opfatter han ideologier som mulighedsbetingelsen for, at virkeligheden overhovedet kan opretholdes, idet ideologien skjuler den traumatiske flænge – objektets ikke-identiske moment – som den symbolske orden altid allerede er struktureret om. Pointen er dermed, at denne ideologiske håndtering af den symbolske virkeligheds konstitutive tomrum sker ved, at subjekterne fantasmatisk får

anvist et lille objekt a , som tilskrives rollen som dét objekt, der kan bryde begærets dialektik; altså dét objekt, der kan udfylde det ikke-identiske subjekts mangel, $\$$, således at dette bliver et helt, *nydende* subjekt: S . I denne forstand tilbyder fantasmer et scenarie for, hvordan begæret kan løses nydelsesmæssigt, hvilket præcis svarer til den ontologisk umulige situation, hvor den symbolske orden har en fuldbragt, orgastisk harmoni (Žižek 2005b: 45-52; Bjerg 2008: 36; Laustsen 2005: 205, 214f). Billedligt talt stoppes lille objekt a nydelsesfuldt ned i det tomme hul, der traumatisk står gabende midt i det symbolske; som var det en tomme finger, der presses livreddende ned i et flængt håndled.

Vi kan præcisere og eksemplificere denne fantasmatiske dynamik med Žižeks begærsteoretiske forklaring på *antisemitisme*, hvilket endvidere er interessant, idet hans forklaring strider direkte imod Adornos behovsteoretiske forklaring af selvsamme fænomen. Således er det Adornos freudianske argument, at antisemitismens ophav i sidste instans skal findes i den kulturelt betingede repression af menneskets behov, hvis frustration da projiceres aggressivt over på Jøden. Jøden bliver i denne forstand offer for antisemitismens indestængte behovs-spændinger, der er produkt af det borgerlige samfunds repression (Horkheimer og Adorno 1995: 80f, 258ff; Adorno 1950: 759; Vogel 1996: 83). Det er netop denne freudianske tilgang, som Žižek lægger lacaniansk og begærsteoretisk afstand til, idet antisemitismen ifølge ham ikke findes i *behovets repression*, men i det spærrede subjekts *begær efter lille objekt a*. Det karakteristiske ved antisemitismens fantasme (og ideologiske fantasmer i almindelighed) er således et misundende begær efter dét, $\$ \diamond a$, som Jøden anklages for at have stjålet, hvorved fantasmet fungerer som et ideologisk scenarie for, hvordan antisemitismen kan overkomme sin internt-traumatiske flænge: Hvis blot jeg kan tilbageerobre dét lille objekt a , som Jøden – eller andre nutidige ideologiske syndebukke såsom Muslimen eller Østarbejdereren – har stjålet og nydt på min bekostning, er nydelsen mulig: S (Žižek 2002: 19; 1993: 200ff; 2005d: 59-60).

For Žižek er det afgørende, at antisemitismens fantasme om Jødens tyveri af nydelsen ikke skal forstås og kritiseres som en falsk repræsentation af den bagvedliggende sandhed om Jøden, sådan som det adornoianske argument ville være. Žižeks argument er modsat, at det ideologiske ved fantasmet netop består i at en sådan eksternt-bagvedliggende 'sandhed' om Jøden overhovedet eksisterer, hvilket i antisemitismens tilfælde selvfølgelig er forestillingen om Jødens tyveri som mulig – gjort af den verdensomspændende 'Jødiske konspiration', der huserer 'bagved' samfundets officielle facade. Den žižekske ideologikritik vil således fokusere på og kritisere, hvordan sådanne fantasmer er *virksomme* som virkelighedens støtte – og det uanfægtet af, om fantasmet er sandt eller falsk. Hermed synes Žižek at

viser en vej ud af ideologikritikkens hårdknude, der i den adornoianske variant synes pessimistisk-elitistisk fastlåst i en afklaring af det sande og det falske.

Kritik med objektets forrang

Opsummerende kan vi hermed sige, at det afgørende ved vores žižekske reaktivitet til Adornos dialektik er formuleringen af en *intern* negativ dialektik, hvor det Reelle objekt begrebsliggøres som en Reel nærværende ikke-identitet, der flænger den symbolske orden indefra. Dette kan efter vores fortolkning forstås som en skærpelse af den negative dialektiks grundidé om det ikke-identiske qua objektets forrang: Mens objektet og dermed samfundets dynamik og frihed for Adorno kan forvises til ekstrem landflygtighed af ideologien, er det vores argument, at det internt Reelle altid allerede trænger sig traumatiserende på med en vis mulighed for ubestemthed og frihed til følge. Denne interne reformulering af den negative dialektik implicerer en begærsteoretisk forståelse af subjektet, idet den ikke-identiske flænge i den symbolske orden netop foranlediger begæret efter det lille objekt *a*, der kan forløse subjektet nydelsesmæssigt – som kan stoppe den interne dialektik og hermed realisere identiteten. I lyset af vores overvejelser over hvordan en nutidig kritisk teori skal gå til objektet selv, har vi således med afsæt i Adornos *objekt* reformuleret dette žižeksk som *det Reelle objekt*, hvis interne negative dialektik med den symbolske orden i lacaniens forstand vækker det fantasmatiske begær efter *lille objekt a*.

Litteratur

- Adorno, Theodor W. (1950): „Types and Syndromes“, i: T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson, R. Nevitt Sanford: *The Authoritarian Personality*, Harper & Row.
- Adorno, Theodor W. (1972): „Om subjekt og objekt“, i: *Kritiske modeller*, København: Rhodos.
- Adorno, Theodor W. (1973): *Negative Dialectics*. New York: Continuum.
- Adorno, Theodor W. (1982): *Against Epistemology: A Metacritique*, Oxford: Basil Blackwell.
- Adorno, Theodor W. (2000): *Introduction to Sociology*, Polity.
- Adorno, Theodor W. (2001): *Metaphysics. Concept and Problems*. Cambridge: Polity Press.

Adorno, Theodor W. (2003): *Minima Moralia*, København: Gyldendals bogklubber.

Adorno, Theodor W. (2006): *History and Freedom*. Cambridge: Polity Press.

Adorno, Theodor W. (2008): *Lectures on Negative Dialectics*. Cambridge: Polity Press.

Bjerg, Ole (2008): *For tæt på kapitalismen. Ludomani, narkomani, købemani*. København: Museum Tusulanumss Forlag.

Bjerre, Henrik Jøker (2007): „Partisanlæsning – et forsvar for Žižeks vilde analyse“, i: *Freud og det sociale*, Vanløse: Forlaget drift.

Butler, Rex og Stephens, S. (2005). „Glossary“, i: S. Žižek (red.): *Interrogating the Real*, London: Continuum.

Collin, Finn (1997): *Social Reality*, Routledge.

Collin, Finn (2002): „Kritik af diskursanalysens filosofiske forudsætninger“, i: B. Larsen og K. P. Munkgaard (red.): *Diskursanalyse til debat*, København: Nyt fra samfundsvidenskaberne.

Dyrberg, Torben Bech et al. (red.) (2000): *Diskursteorien på arbejde*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Evans, Dylan (1996): *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, London & New York: Routledge.

Freud, Sigmund (1973): *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger*, København: Hans Reitzels forlag.

Freud, Sigmund (1983): *Kulturens byrde*, København: Hans Reitzels forlag.

Freud, Sigmund (1998): *Psykoanalysen i grundtræk*, Frederiksberg: Det lille forlag.

Habermas, Jürgen (1982): „The Entwinement of Myth and Enlightenment: Reading Dialectic of Enlightenment“, i: *New German Critique*, No. 26: 13-30.

Habermas, Jürgen (1987): „Three Perspectives: Left Hegelians, Right Hegelians, and Nietzsche“, i: Jürgen Habermas: *The Philosophical discourse of Modernity*, Polity Press.

Habermas, Jürgen (1989): *The theory of Communicative Action*. vol. 2. Beacon Press

Habermas, Jürgen (2001): „Det moderne normative indhold“, i: Jürgen Habermas: *Politisk filosofi. Udvählte tekster*, København: Gyldendal.

Hansen, Allen Dreyer (2005): „Diskursteorien i et videnskabsteoretisk perspektiv“, i: Lars Fuglsang og Poul Bitch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*, Frederiksberg: Roskilde universitetsforlag.

Hastrup, Kirsten (2007): „Strukturalisme“, i: Heine Andersen & Lars Bo Kaspersen (red): *Klassisk og moderne samfundsteori*, København: Hans Reitzels forlag.

- Horkheimer, Max, og Theodor W. Adorno (1995): *Oplysningens dialektik*. København: Gyldendal.
- Hyldegaard, Kirsten (2007): „Findes det sociale?“, i: *Særnummer af Drift – tids-skift for psykoanalyse*, nr. 1-2, årg. 7: 83-94.
- Johnston, Adrian (2008): *Žižek's Ontology. A Transcendental Materialist Theory of Subjectivity*. Evanston: Northwestern University Press
- Juhl, Flemming (1982): „Frankfurterskolen: Filosofi som kritisk teori“, i: Poul Lübcke (red.): *Vor tids filosofi. Engagement og forstødelse*, København: Politikens forlag.
- Lacan, Jacques (2006a): „The Subversion of the Subject and the Dialectic of Desire“, i: *Écrits*, New York: Norton.
- Lacan, Jacques (2006b): „Kant with Sade“, i: *Écrits*, New York: Norton.
- Laclau, Ernesto (2000): „Constructing Universality“, i: Judith Butler, Ernesto Laclau og Slavoj Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*, Verso.
- Laustsen, Carsten Bagge (2005): „Fantasmologi – Slavoj Žižek og det sociale analytisk“, i: A. Esmark, C. B. Laustsen, N. Å. Andersen (red): *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Leeb, Claudia (2008): „Toward a Theoretical Outline of the Subject. The Centrality of Adorno and Lacan for Feminist Political Theorizing“, i: *Political Theory*, vol. 36, nr. 3: 351-376.
- Lévi-Strauss (1971): *Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press.
- Liebst, Lasse S. og Naja B. Stamer (2009): *Negativt dialektiske meditationer. Nydelsen, traumat, fantasmet, Specialeafhandling afleveret og forsvaret ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet*.
- Müller-Doohm, Stefan (2004): „The Critical Theory of Society as Reflexive Sociology“, i: Tom Huhn (red.): *The Cambridge Companion to Adorno*, Cambridge University Press.
- O'Connor, Brian (2000): *The Adorno Reader*, Wiley-Balckwell.
- Parker, Ian (2004): *Slavoj Žižek. A Critical Introduction*, London: Pluto Press.
- Rasborg, Klaus (2004): „Socialkonstruktivism i klassisk og moderne sociologi“, i: Lars Fuglsang og Poul Bitsch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvi-denskaberne*, Roskilde universitetsforlag.
- Rösing, Lillian M. (2005). „Psykoanalyse – Lacans formalisering af Freud“, i: A. Esmark, Bagge Laustsen, Carsten, Åkerstrøm Andersen, Niels (ed), *Poststrukturalistiske analysestrategier*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Rösing, Lillian M. (2007): *Autoritetens genkomst*, København: Tiderne skifter.
- Stamer, Naja Buono og Lasse Suonperä Liebst (2007): „Habermas og kunsten. I spændingsfeltet imellem æstetik og rationalitet“, upubliceret eksamensopgave afleveret på Sociologisk Institut.
- Vogel, Steven (1996): *Against Nature. The Concept of Nature in Critical Theory*, State University of New York Press.
- Wenneberg, Søren (2000): *Socialkonstruktivism – positioner, problemer og perspektiver*, København: Samfundslitteratur.
- Wilson, Ross (2007): *Theodor Adorno*, Routledge.
- Žižek, Slavoj (1989): *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj (1991): *Looking awry*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Žižek, Slavoj (1993): *Tarrying with the Netative. Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. Duke University Press.
- Žižek, Slavoj (1994): „The Spectre of ideology“, i: Slavoj Žižek (red.): *Mapping Ideology*. London og New York: Verso.
- Žižek, Slavoj (1999): *The Ticklish Subject*, Verso.
- Žižek, Slavoj (2000a): „Class Struggle or Postmodernism? Yes, please!“, i: Judith Butler, Ernesto Laclau og Slavoj Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*, Verso.
- Žižek, Slavoj (2000b): „Holding the Place“, i: Judith Butler, Ernesto Laclau og Slavoj Žižek: *Contingency, Hegemony, Universality*, Verso.
- Žižek, Slavoj (2001): *Det skæbeligt absolutte – eller hvordan er den kristne arv værd at kæmpe for*, København: Gyldendal.
- Žižek, Slavoj (2004): „Conversation 5. Miracles Do Happen: Globalization(s) and Politics“, i: Slavoj Žižek og Glyn Daly: *Conversations with Žižek*, Malden og Cambridge: Polity Press.
- Žižek, Slavoj (2005a): „Lacan – At What point is he hegelian?“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.
- Žižek, Slavoj (2005b): „The most Sublime of Hysteries: Hegel with Lacan“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.
- Žižek, Slavoj (2005c): „Between Symbolic Fiction and fantasmatic Spectre: Towards a Lacanian Theory of ideology“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.
- Žižek, Slavoj (2005d): „Connections of the Freudian Field to Philosophy and Popular Culture“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.
- Žižek, Slavoj (2005e): „Beyond Discourse Analysis“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.
- Žižek, Slavoj (2005f): „Re-visioning 'Lacanian' Social Criticism: the Law and Its Obscene Double“, i: Slavoj Žižek: *Interrogating the Real*. London: Continuum.

- Žižek, Slavoj (2006): *How to read Lacan*, Verso.
 Žižek, Slavoj (2008a): „Preface to the New Edition: The Idea’s Constipation?” i:
 Slavoj Žižek: *The Sublime Object of Ideology*, Verso.
 Žižek, Slavoj (2008b): *Enjoy Your Symptom!*, Routledge.
 Žižek, Slavoj (2008c): *Vold*, Århus: Philosophia.
 Žižek, Slavoj (2008d): *The Plague of Fantasies*, London & New York: Verso.
 Žižek, Slavoj (2008e): *For they know not what they do*, Verso.

Appendiks, indhold og English Abstract fra Liebst & Stamer (2009)

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	3
KAPITALISMEN OG OBJEKTET	6
Negativ dialektik: Objektet mellem identitet og ikke-identitet	7
<i>Aktualiteten af Adornos opgør med</i>	
<i>Husserls fenomenologiske idealisme</i>	10
Til rekonstruktion af den negative dialektiks begrebslogiske status	14
<i>Hegel som Adorno og Žižeks konvergerende divergens</i>	15
<i>Den symbolske orden: Identifikation, bevidsthed og sprog</i>	17
<i>Den Reelle orden: Imellem ekstern og intern negativ dialektik</i>	20
<i>Den imaginære orden: At tælle til begrebet ideologi</i>	25
Frihedens Reelle mirakel, eller, frelsen fra at høre uørlige Schönberg ..	29
KAPITALISMEN OG BEGÆRET	31
Kapitalismens ånd imellem puritanisme og perversion	32
<i>Den røde fanes ikonoklasme:</i>	
<i>At spejle sig i samfundet historiske stadier</i>	37
At genlæse Adorno som en lacaniansk freudianer	39
<i>En snegl på vejen, sneglehus-subjektets begær</i>	41
<i>Jøden, fantasmet og begæret efter lille objekt a</i>	44
Merværdiens mer-repression eller mer-nydelse	46
KAPITALISMEN OG KRISEN	51
Begæret, finanskrisen og overforbruget	53
<i>Kritik af loven om faldende grænsenyttie,</i>	

eller, hvorfor der ikke drikkes cola til pizzaen	55
Det intersubjektive forbrug: Mimetisk begær	58
<i>Mimetisk akkumuleret overforbrug, begærets positive feedback</i>	61
Krisens Reelle realiteter: Den symbolske ordens traumatisering	63
<i>Hænderne og objektet, kapitalismens internt Reelle begrænsning</i>	63
<i>Ekskurs om frihedens syllogisme,</i>	
<i>Erasmus Montanus om finanskrisen</i>	65
<i>Fyrre, fed og fyret under finanskrisen</i>	66
<i>Chokket, det Reelles traume</i>	68
<i>Fyrede arbejdere, traumatiserede forbrugere</i>	70
KAPITALISMEN OG FADEREN	73
<i>Prolog: Spekulanterne er døde nu</i>	73
<i>Jump you fuckers! Begæret, krisen og syndebugken</i>	75
<i>Freden og røvhullerne</i>	78
<i>Syndebugkstesens antiteser, vredens modereringer</i>	79
<i>Velfærd som ikke-vrede: Fra mer- til minimumsnydelse</i>	80
<i>Kynisme som skam: Moralsk ubehag ved</i>	
<i>den oplyste falske bevidsthed</i>	82
<i>Stein Bagger: En senkapitalistisk Urfader</i>	86
<i>Vrede som ambivalens: Tilbage til Totem og tabu!</i>	86
<i>Loven og begæret: Urfædrene på højde med deres tid</i>	90
<i>Den symbolsk-døde Urfader, med Bagger er nydelsen stensikker</i>	93
<i>Fademavnets afpolitiserig</i>	96
<i>Globalisering som kastration:</i>	
<i>Naturalisering af den politiske økonomi</i>	96
<i>Den symbolske Fader imellem kastration og genrejsning</i>	99
<i>Med Bagger og politikerne i omklædningsrummet:</i>	
<i>Hvem har den største</i>	101
<i>Et proto-fascistisk fantasme: Høvdingen</i>	102
<i>Epilog: Kapitalismen på briksen</i>	106
AFSLUTNING	109
Bibliografi	112

English Abstract

The aim of this dissertation is first and foremost theoretical in that we intend to formulate a critical sociological theory that takes its ontological starting point with Theodor W. Adorno's original consideration of the negative dialectical relation between subject and object. In our view, this is the natural starting point for a theory that wishes to overcome the idealism of the contemporary social-constructivist and phenomenological trends within sociology. We see the Slovenian philosopher and sociologist Slavoj Žižek not just as Adorno's contemporary heir but as *the* theorist who has made the most vitalizing contributions to a critical theory that takes the non-identical part of the object seriously through the development of a dialectical psychoanalysis drawing on Jacques Lacan. Our aim is then to show the fruitfulness of these theoretical considerations with some analytical-empirical examples that revolve around the finance crisis of 2008-2009. The empirical analysis draws from a qualitative study of focusgroup discussions we have conducted with a number of skilled and unskilled workers that were fired during the crisis.

The first chapter deals with the mentioned theoretical development from Adorno to Žižek and an ontological frame for a critical theory that gives the object precedence. It is followed by chapter two's more sociological study of the transition in modern western society from a production oriented capitalism to a society of consumption that is steadily saturated by a desire for objects of enjoyment. The object is here reformulated as an object of desire, and the subject as a divided – barred subject – constantly trying to reach *the* desired object and thereby enjoyment. In the light of our emphasis on desire as a fundamental mediator between subject and object, we criticise, in chapter three, the neoclassical economic theory for not being able to explain the overconsumption that assumingly prompted the finance crisis.

The argument is that because of their focus on subjective human needs the economists overlook the accumulating effects of the mimetic desire for the objects of enjoyment, and the way this brings the economy out of balance. We also look at the human consequences of the crisis through analysis of our interviews, where it becomes clear how these fired workers as consumers are traumatized by the crisis and the loss of enjoyment in their everyday life. Our last chapter also draws on our empirical work, where we focus on the ideological management of the crisis by the fired workers. The crucial point is that the workers are drawing on a ideological fantasmatism about a number of imaginary Fathers who they hope in a phallic way can tackle the crisis and by showing that enjoyment is possible, pointing a way out of the workers current traumatic position.

Noter

- 1 Nærværende artikel er udarbejdet på baggrund af vores specialeafhandling (Liebst og Stamer 2009) og et paper præsenteret på konferencen, Scandinavian Critical Theory Round Table No. 1, ved Roskilde Universitet den 20. november 2009.
- 2 Denne og de øvrige figurer i artiklen er af egen tilvirkning.
- 3 Lad os her tilføje, at vi med denne udlægning af det Reelle – og det i forlængelse af Bjerres (2007: 64) påpegning – specifikt knytter an til den sene Žižek (ca. efter 1995), der netop begrebsligger det Reelle som en *skeen*. Altså som et altid urovækkende *nærvær* midt i den symbolske orden. Dette står i kontrast til den tidlige Žižek, der i højere grad begrebsligger det Reelle som et *fravær* eller en fraværende ikke-skeen, end en nærværende skeen. Præcist denne 'materialistiske' skærpelse af Žižeks sene teori synes at forklare hans tiltagende uenighed med poststrukturalismen, særligt Laclau og Butler, hvor striden netop går på hvor materielt (essentialistisk) fortolkningen af det Reelle skal være (se Laclau 2000: 291; Žižek 2000b: 308f; 2004: 150-151).
- 4 Det må understreges, at denne Žižekske reformulering af den negative dialektik som et *ontologisk* vilkår udgør et markant brud med Adornos anti-ontologiske position. Adornos oprindelige negative dialektik blev således formuleret som en dialektisk-epistemologisk kritik af, hvordan (ikke mindst fænomenologiens) ontologi implicerer en idealisme, hvor alt på udialektisk vis gøres identisk med ét (fundamental)ontologisk princip (se Adorno 1973: 61ff; 1982: 3, 82; Juhl 1982: 250-252).